

דף שבועי

בס"ד

פרשת חקת, תשפ"ג, מספר 1525

אלי רפאני וארפא / אל יחרה אפך ואספה אפרים חזן

נחש הנחושת והודו לו גנז ספר רפואות והודו לו". המהלך של חזקיהו ביקש לגרום לאדם להבין מיהו הרופא האמיתי, וכדברי בעל הפיוט 'אדון עולם' (בנוסח המקובל במנהגי עדות המזרח): "והוא רופא / והוא מרפא // והוא צופה / והוא עזרה", וכל פנייה או שימוש בכיוון אחר אינה אלא אשליה והתרחקות ממקור האמת.

אכן שליחים נאמנים לו לקב"ה בעולמו; אלה הרופאים הרשאים לרפא על פי הנאמר 'רפא ירפא' ואבן עזרא פירש:

לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ. רק כל חלי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאתו. וכן כתוב: "כי הוא יכאב ויחבש" (איוב ה:ח). וכתוב באסא "גם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים" (דה"ב טז:יב).

ובהתאמה לימינו, הרופא רשאי לנסות לרפא עד מקום שידו ויד מחקר הרפואה מגיעים, אך החולה צריך לתת בה' מבטחו.

רבים מחכמי ישראל בימי הביניים שימשו כרופאים ועסקו ברפואה, ובכך המשיכו מסורת עתיקת יומין של עיסוק יהודי ברפואה. נוכל להזכיר את אסף הרופא, ר' יצחק ישראלי מקיירואן, שבתו דונולו מאיטליה, ובראש ובראשונה הרמב"ם, אשר בתורתו הרפואית ובכתביו המרובים בענייני רפואה נתלים עד ימינו אנו.

אנו רוצים להציג כאן שיר מאת רופא, חשוב כנראה, אך הוא ידוע כמשורר, ויש אומרים ראש המשוררים בספרד. כוונתנו, כמובן, לרבי יהודה הלוי ולשירו 'אלי רפאני וארפא':

אלי רפאני וארפא / אל יחרה אפך ואספה

סמי ומרקחי לך בין טוב / בין רע ובין חזק ובין רפה

אתה אשר תבחר ולא אני / על דעתך הרע והיפה
לא על רפואתי אני נסמך / רק אל רפואתך אני צופה

ביאורים ומקורות

1. אלי רפאני וארפא: על פי יר יז:יד "רפאני ה' וארפא הושיעני ואנשעה כי תהלתי אתה". לשונו של

פרשתנו מתייחדת בכמה נושאים. היא פותחת בענייני פרה אדומה, עוברת לסיפור הבאר ו'חטאו' של משה, משם לנחש הנחושת, מלחמת סיחון ועוג וכיבוש ארץ האמורי והבשן. מכל אלה פורצת העוצמה המיוחדת במצוות פרה אדומה; במסר שהיא מביאה עימה לכלל קיום המצוות: "חוקה חקקתי גזרה גזרתי ואין לך רשות להרהר אחריה" (במדבר רבא יט, ח). אמירה זו מדהימה בעוצמתה ומעמידה את קיום המצוות על הצו האלוהי המוחלט, הן באשר לעצם המצווה ולטעמיה הנסתרים והן באשר למורכבות, להפכים ולפרדוקסים הכלולים בה.

מסר בכיוון דומה, המעמיד את קיום האדם באשר הוא בידי ה' במחווה של פרדוקס גמור, טמון בהצבת נחש הנחושת הבא לרפא את הנשוכים מפי הנחשים ככתוב: "ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף ושים אתו על נס ויהי כל הנשוף וראה אתו וחי. ויעש משה נחש נחשת וישמהו על הנס ויהי אם נשף הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת וחי" (במ' כא:ח-ט). הרמב"ן על אתר מעמידנו על עוצמת הפרדוקס בדבר זה:

הנראה בעיני בסוד הדבר הזה, כי הוא מדרכי התורה שכל מעשיה נס בתוך נס, תסיר הנזק במזיק ותרפא החולי במחליא, כמו שהזכירו (מכילתא ויסע א) ב'ויוהו ה' עץ" (שמ' טו:כה) וכן במלח אלישע במים (מל"ב ב:כא).

רש"י מסביר בעקבות המדרש (משנה ראש השנה ג, ח) את משמעות ההבטה אל הנס אשר עליו הנחש:

ואמרו רבותינו 'וכי נחש ממית או מחיה, אלא בזמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו היו נמוקים'.

והנה, למרות העיקרון המודגש כאן, במשך הדורות ייחסו לנחש הנחושת כוח ריפוי עצמאי, ועל כן חזקיהו המלך לא ראה ברירה לפניו, אלא לכתת ולפורר את נחש הנחושת, ועל כך אומרת המשנה (פסחים ד, ח): "כיתת

* אפרים חזן, פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל וחבר האקדמיה ללשון העברית. ספרו "חן ונוף יופי שירת ר' מנדיל בן אברהם אבי זמרה" ראה אור בהוצאת מכון בן צבי.

בשיר אחר בביטחון: 'יש ארוכה ומרפא / יש צרי אל כאבי'.

מטפורה זו עוברת במסורת השירה העברית מדור לדור וממרכז למרכז, ונסתפק בדוגמה מפורסמת אחת מן הפיוט 'אחות קטנה תפילותיה' לרבי אברהם חזן איש גירונה:

אחות קטנה / תפילותיה
עורקה, ועונה / תהלותיה
אל נא רפא נא / למחלותיה
תכלה שנה / וקללותיה

עם פרוס שנה חדשה נמלא הלב תקוות וציפיות לקראת הבאות. הכול מתפללים לטוב, קל וחומר אומה הנתונה בגלות, בצרה ובמצוקה. על האומה, על מצבה בגלות ועל תקוותיה לעתיד מדבר השיר שלפנינו. בשעת אמירת הפיוט זוכר כל מתפלל, כי הוא חלק מאומה זו, והזהרותו עם הפיוט היא הזדהות מלאה. האומה מתוארת כאן בדמות העדינה והענוגה של 'האחות הקטנה', היא השולמית הנזכרת בשיר השירים ומסמלת את כנסת ישראל. האחות הקטנה מתכוננת לימים הגדולים של ראש-השנה ויום-הכיפורים, ימים שבהם נפקד כל חי, והיא מצפה שהקב"ה יזכרנה לטובה. לפיכך היא עורכת את תפילותיה (טור 2) שתהינה אמורות כהלכה.

מחרוזת הפתיחה, המובאת כאן, כוללת את תיאור האחות העומדת בתפילה, ואת הבקשה "א-ל, נא רפא נא למחלותיה". הכינוי 'אחות' ולשון התפילה שבמקורות (במ' יב:יג) מעלה לפנינו את דמותו של משה המבקש על מרים אחותו הנגועה בצרעת, וממילא נזכרים אנו בשאר מעמדים, שבהם משה עומד בפרץ ומבקש על ישראל.

סיום המחרוזת "תכלה שנה וקללותיה" הוא נוסח הלקוח מהגמרא (מגילה לא ע"ב), נוסח שהפך לברכה מקובלת, והנה העמיד המשורר נוסח זה כפזמון חוזר בסוף כל מחרוזת ומחרוזת. כך מרכז המשורר עיקר רעיונות השיר במחרוזת הפותחת, ומקשר את תקוות הפרט ואת תפילות האומה במעגלים משולבים, ומסיים 'תחל שנה וברכותיה'.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

דף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

פסוק זה בלשון רבים פותח את הברכה השמינית בתפילת העמידה היא ברכת הרפואה. אל... ואספה: כי אם תכעס עליי ולא תרפאני כי אז אספה, אמות ואעבור מן העולם. 2. סמי ומרקחי: תרופותיי. לך: בידך. בין... רפה: בין אם הרופא ידע לכוון התרופה למחלה, בין אם דייק במינון או המעיט או הפחית. 3. אתה... אני: אתה הוא המכוון בחירתך בתרופה המתאימה. על... והיפה: רק אתה הוא היודע מה טוב לו לאדם. 4. לא... נסמך: אני סומך כלל ועיקר על התרופה שאני נוטל כחולה או מציע לאחרים כרופא. רק... צופה: אני מיחל ומצפה לרפואה השלמה שתבוא מידך.

עיון ודיון

כפי שציינו בביאור, השיר מתחיל ברמיזה לתפילת ירמיהו המתקשרת אל ברכת הרפואה בתפילת העמידה. קישור זה מפנה את החולה לשאת עיניו בתפילה לקב"ה. שינוי קל עשה הפייטן בלשון הפסוק בזה שהקדים את הבקשה ויצר חזרה תכופה 'רפאני וארפא', המדגישה את ההתניה ואת המיידיות שברפואה מאת האל. כלומר, 'רפאני' ומיד 'ארפא', 'רפאני', ואז 'ארפא', רפואתי תהיה רפואה שלמה ומלאה. תבנית של חזרה על דרך 'ויאמר אלוקים יהי אור ויהי אור', וכפי שלימדנו חוקר הסגנון ליאו שפיצר, החזרה התכופה ובאותן המילים של הצינוי ומימוש אומרת כי צו ה' התקיים מייד, ובדיוק כפי שציווה. חזרה נוספת על השורש 'רפא' באה בבית האחרון 'לא על רפואתי אני נסמך / רק אל רפואתך אני צופה'. על אף היותו רופא, הדובר מצהיר כי אינו מסתמך על אמצעי הרפואה ודרכיה, והוא נושא עיניו אל רפואת ה'. התרופות הנבחרות בידי הרופא אין בכוחן לשנות ולרפא את החולה, ובחירת הרופא בתרופה הנכונה היא מאת ה'. גם בשירת הקודש האישית מובלט יסוד הרפואה מאת ה'. בפיוט 'מי יתנני עבד אלוה עושני מבקש הדובר:

אל, נא רפא נא, / כי עמך אל המרפא.

יום תתשני / זקנה, ולחי ינשני,

אל תטשני, צורי, ואל תעזבני!

הדובר 'מגייס' את תפילת משה על אחותו מרים, דרך השיבוץ (מתוך במדבר יב:ג), והוא מוסיף ומדגיש כי המרפא הוא מיד ה' בלבד, וכבעל תהלים בשעתו (תה' עא:ט) הוא ממשיך וזועק "אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני", תוך שימוש בצימודים ובמשחקי לשון.

תמונה זו של מחלה ורפואה, שהיא חלק ממצויאות החיים, מקבלת מפנה מטפורי בשירת הקודש, והיא נעשית תמונה של הגלות כמחלה קשה, והגאולה היא הרפואה שתבוא מאת ה'. כך למשל, פיוט 'נשמת' לשבת זכור, הפותח 'נשמת ידועי חליים אנשי מכאובות', הוא כינוי לישראל הנתונים במכאובי הגלות ומחלותיה, על פי ישעיהו נג: בתיאור עבד ה' הנושא עוון העולם כולו. בפיוט 'יה למתי בבית השבי' המשורר זועק 'די ללבי שאת כאב...' וממשיך ומבקש 'העלה לו צרי' וכנגד המחלה והמכאוב בגלות ובקשת המרפא, המשורר מכריז